

REMÉNYI JÓZSEF:

Mai amerikai irodalom

I.

André Gide elismeréssel adózott John Steinbecknek, az amerikai realiztikus regényírónak; Jean Paul Sartre lelkesedéssel hódolt Ernest Hemingwaynek és John Dos Passosnak, akik egy ideig az amerikai »avant garde« irodalmát képviselték. Egy németországi folyóiratban Tennessee Williamsról, az amerikai színműírőről olvastam elismerő cikket. Nyilvánvaló, hogy az amerikai szellemi élet képviselőit bizonyos európai körökben megbecsülik. Ugyanakkor azonban sok olyan vélemény íródik és hangzik el, amely kételkedő vagy tagadó értékelést jelent. Mindkét szempont megokolt. A materializmus idegességének ábrázolásában épügy, mint az elkápráztató technikai ügyesség stiláris megnyilatkozásában az irodalmi csepürágókon feltétlenül túlemelkedő képességről tanúskodik néhány amerikai író és költő. Többen, főként a poéták sorában, az érzékeny kifejezés varázslói; s nagyjában a prózaírókról, színműírókról s kritikusokról azt lehet mondani, hogy akár a művészi pozíziójával vagy az emberi őszinteség nyíltságával írnak, véleményüket a dolgok és események lehetőségéről és lehetetlenségéről nem rejtik véka alá. A szovjet-ellenes közhangulat ellenére, amelynek következménye a politikailag és hatóságilag megnyilatkozó gyanakvás a jeffersoni demokráciát legyalázókkal vagy alásókkal kapcsolatban, a szabadság Amerikában még mindig valóság. Nem az üres szólások villanása, (bár ebből is sok van), hanem az a fajtájú szólásszabadság, amely például William Faulkner, a Nobel díjas regényíró, nem akadályozta meg abban, hogy bírálatot mondjon mindazok felett, akik a tudatlanság vértetével és a durvaság hangjával próbálják igazolni amerikai mivoltukat. Az amerikai világnézet szerint a szabadság az egyéni és társadalmi felelősség erkölce. Kétségtelen, hogy ez az elv a kivételes lelkek esetében érvényesül a legmagasabb színvonalon. Viszont az amerikai szólásszabadságra rávilágít az a tény, hogy az újságok állandóan közlik az olvasók véleményét is, függetlenül attól, hogy mennyire okosak vagy badarak ezek a vélemények.

II.

Hadd emlékezzem meg elsősorban a mai amerikai költészetről. Európai múltamban alig hittem, hogy az amerikai lélek énekben szólaltatja meg sorsát, pedig már akkor tudhattam, hogy a modern európai költészet elképzelhetetlen Edgar Allan Poe és Walt Whitman hatása nélkül.

Igaz, hogy Poe olyik verse Mallarmé fordításában művésziiben hat, mint eredetiben, s igaz az is, hogy Whitman költészetében sok a demokratikus közhely. A »kamaszosnak« mondott, az »elgépiesített« amerikai vérmérséklet azonban ma ott tart, hogy az angol nyelvű világot a költészetben legalább is annyi gazdagsággal képviseli, mint Anglia maga. Nem akarok rátérni ennek a ténynek politikai, társadalmi és gazdasági okaira, mert erre e cikk terjedelme nem adna alkalmat. Egy nemrégiben megjelent tanulmány szerint (amelynek írója John Crowe Ransom, az ismert esztéta, költő és kritikus) az elmúlt ötven esztendő angol nyelvű s alighanem a jövőben is figyelmet keltő nagy vagy legalább is érdemes költői közt tíz az amerikai s nyolc az angol. Az utóbbiak közül kettő tulajdonképpen nem is angol, amennyiben William Butler Yeats ír és T. S. Eliot amerikai származású.

A mai amerikai költők jellemző tulajdonságai a következők:

1. Vannak, akik a rímelő hagyományokhoz ragaszkodnak Browning, Tennyson s egyéb angol költők nyomán, de szempontjaikban a modern kor érzékenységét sejtetik. Például Edwin Arlington Robinson, aki átmenetet jelent a tizenkilencedik századból a huszadik századba, s aki versportréival tűnt ki, »Richard Cory« nevű költeményében a sors tragikus váratlanságát s kiszámíthatatlanságát így írja meg:

Ha Richard Cory a városba ment,
bámulva néztük mi járdán állók.
Nem láttunk benne mást, csak gentlemant,
sors kegyeltjét, jó ruhában járó.

És persze mindig nyugodtan járt-kelt,
s ha szólott hozzánk, emberségesen
hatott ránk, ütőerünk vadul vert,
»jó reggelt« mondván, szinte fényesen.

És gazdag volt — királynál kincsesebb —
és jómodorú mindenfélekép.
Ki lehetett vón nála híresebb,
nem bántuk volna boldog életét.

Tovább dolgoztunk, vártuk a napot,
hústalan éltünk, átok hevített.
Egy éjjel Cory hazaballagott,
s otthon fejébe golyót repített.

Ez a tompított hang (amelyet, reméllem, a fordítás is érzékeltet) érezhető intenzitást közvetít. Az átmenet másik tehetséges megszemélyesítője Róbert Frost, a new-englandi bukolikus költő, aki idyllikus verseket ír, ám, az irónia hozzátartozik szemléletéhez. Talán nem helytelen, ha yankee Theokritosnak nevezem.

2. A huszadik század amerikai költészetének sajátossága a formák szétbontása, a szabad vers alkalmazása, a belső logikát hangoztató asszociáció korlátlan érvényesítése. Hart Crane, E. E. Cummings és Marianne Moore az így felfogott valóságnak s a valóság zürzavarának költői. A kritikusok egy része, teszem fel Max Eastman, homályossággal, érthetlenséggel vádolja őket s a vádnak van is némi alapja. Ők az üdvösség nélküli idők dalosai, a káosz cikázásának poétái. Hart Crane, akit szemé-

lyesen ismertem, mexikói útjáról visszajövet a tengerbe vetette magát; a halál sikerével keresett megoldást megoldhatatlan problémáira.

3. A »l'art pour l'art« árnyalat-érzékenységét Wallace Stevens metaforáiban észlelhetjük. Baudelaire, Laforgue, Mallarmé visszhangját halljuk költészetében, de korántsem egyéniségének mellőzésével. A szavak szellemességét szolgálja, a képzelet formai uralmát a tapasztalat formátlansága felett.

4. A társadalmi nyugtalanságnak, »a tömegek forradalmának«, hogy Ortega y Gasset nagyszerű könyvének címét idézzem, eszmei és propaganda jellegzetességeivel ugyancsak találkozunk az amerikai költészetben. A harmincas években a »baloldali« költők és írók sokat szerepeltek; újabban alig hallani róluk. Műveikben nem a humanizmus érzelmi, értelmi és erkölcsi világa fejeződött ki, (a haladó embernek ezt a szentháromságát visszautasították volna); hanem inkább a marxi dialektika verselő kezdetlegességgel, esetleg lármázó őszinteséggel vagy stratégiával.

5. Az »imagist« költők közül, szóval azoknak a sorában, akik a költői kép megváltoztathatatlan pontosságára törekedtek, Ezra Pound a legjelentékenyebb. Újabb verseiben Pound, aki egyébként a második világháborúban Mussolini szolgálatában állott a római rádión, s visszaérkezése óta irodalmi botrányok központjában volt, lelkének zavaros láthatárát olyan versekbe vitte, amelyekből néha nehéz kihámozni az értelmet. Társadalmi és gazdasági nézeteiben »uzsoraellenes«. Csavart eszű költő, jóllehet hazugság-mentességét fitogtatja. Egy ideig hatása alatt állott a régi kínai költőknek, továbbá Propertiusnak, a római elégia költőnek s a Dante korabeli szicíliai póétáknak, akiket egyéniségének megfelelően átültetett angol nyelvre.

6. Az amerikai dél regionalista talajából fakadt Allen Tate és John Crowe korai költészete. Mindkét költő túlságosan az ész embere ahhoz, hogy művészi alkatukban a helyi szín földjén maradhattak volna. Tate sokszor az óda-költő pátozával ír, Ransom pedig rokokó finomsággal és mesterkéeltséggel.

7. Némiképpen a Hitler előtti Németország »Neue Sachlichkeit« hangjára emlékeztet William Carlos Williams, egy new-jerseyi orvos »tárgyilagos« költészete. Patterson gyárvárosáról írt versei, noha olykor olyan szürkek, mintha vér és ténta helyett gyári füstöt használt volna a költő, fontos helyet töltenek be a mai amerikai Olympuson. Vannak mélyen emberséges hangú költeményei is, s plasztikus környezetrajzai.

8. Olyik költő a vallási megújódást éneкли. Ilyen esetben az érzesek inkább tudatosak, mint ösztönösek. Róbert Lowell, a bostoni költő, alkalomadtán eltalálja az evangéliumi vagy a prédikációs ritmust, amelynek legjobb példáját a »Sinners in the Hands of an Angry God« (»Bűnösök a haragos Isten kezében«) nevű verse. A katolikus költészet legnépszerűbb képviselője Thomas Marton, egy trappista szerzetes.

9. Hadd említsem Peter Vierecket, aki az erkölcsi és szellemi újjáéledés elvét vallja s a vers színét és zenéjét. Kulturált költő, s ugyanakkor hisz abban, hogy a költők ne csak egymásnak írjanak, hanem igyekezzenek a közönség szívéhez és értelméhez eljutni.

10. Vannak költők, akik az amerikai demokrácia politikai verselői; inkább rímelő vagy szabad versben zengő szónokokra emlékeztetnek, mint művészi értelemben vett teremtő erőkre.

III.

Ma bizony alig észlelhető az amerikai alkotásokban a »mennyei eszmény« s a »haladás elve«, amely a tizenkilencedik században, egy-két érdemleges eset kivételével, érzelgős vagy szavaló természetű munkákat eredményezett a költészetben épúgy, mint a prózában és színpadon. Az amerikai prózának különbek a hagyományai a tragédiánál, drámánál vagy vígjátéknál. Európában ugyan ismerik Hawthorné és Howells regényeit és Bret Harte elbeszéléseit, ismerik Mark Twain humorját, de tiszem fel Herman Melvilléről alig tudnak, pedig Melville »Moby Dick« nevű tragikus távlatú regénye, lélektan és nyelv tekintetében, az angol nyelvű irodalom egyik hatalmas műve. A mult regényírói közül Stephen Craneről sem szabad megfeledkezni. Az amerikai regény realizmusa Crane műveivel kezdődött. Azóta — különösen Theodore Dreiser munkáin át — a nagyvilágnak módjában volt megismerkedni az amerikai realiztikus és naturalisztikus regényirodalommal, s az olyan írók, mint Sinclair Lewis, Sherwood Anderson, Scott Fitzgerald, Upton Sinclair, Thomas Wolfe, Ernest Hemingway, William Faulkner, Henry Miller, részben regényeikkel, részben elbeszéléseikkel, valóság-ábrázoló törekvésükkel, (bárha sokszor stilizált) megértették a nem-amerikai olvasókkal is mindazt, ami az »újvilág«-ban egyértelmű az erőszakkal, ravaszsággal, zülléssel, pénz-vágygal, izléstelenséggel, az anyagiasság dorbézolásával, a szexualitás visszaéléseivel, a képmutatással, a hívsággal, a babonával, a la bête humaine szörnyűségeivel. Többé-kevésbé Zolára emlékeztette ezek az írók rendszerint az átöröklés vagy a környezet elvét alkalmazták jellemzésükben. Ideáljuk — olyik kivétellel — nem a műgond, hanem a tárgyi élmény alanyi kihangsúlyozása, jóllehet objektivitásról beszélnek. Többen közülük Freud tanítványai; mások, újdonságra irányítva írásukat, technikai kísérletezésekkel (simultanizmus, surrealizmus) tértek el a hagyományos realiztikus módszertől. Munkáikból kiérződik az a meggyőződés, hogy a pragmatizmus filozófiája, amelyet először William James foglalt rendszerbe s amelynek halála óta John Dewey a legszámottevőbb propagálója, az amerikai élet ruganyosságát, a pillanat hasznavehetőségét igazolja. A fent felsorolt írók két nemzedéket képviselnek, de egyben egyetértenek: a magántulajdon országában, a standardizált sors keretében, meglátják és megírják a neurozis gyöngéd és lelketlen tüneteit. Legtöbbször didaktikus szándékkal írtak vagy írnak, a társadalmi kinövésnek megalázásával, a tűzön-vízen át érvényesülni akaró könyök-bölcsélet kigúnyolásával a tiszta lélek irónője Willa Catler. A regényírókról szólva utalni kell arra is, hogy egy ideig olvasottak voltak a romantikus történelmi regények, s még ma is hihetetlenül népszerűek a »mystery story«-k, a detektív regények, s a cow-boy s egyéb »nyugati romantikát« ábrázoló, jórészt teljesen értéktelen, elbeszélő művek.

Az »időszerű« amerikai regényírók — Norman Mailer, John Hershey, James Jones, Irvin Shaw, Truman Capote, Merle Miller — irányadó principiumnak a második világháborút tekintik s a belőle eredő amerikai és egyetemes problémákat. Kifejezési modorukban nem szabadok, hanem szabadosok. Leggyakrabban az európai, középamerikai és ázsiai háborús élményekből merítik anyagukat. A párbeszéd »élethűek«, azaz a nyelv faragatlan, az érzelmeiket a perc mohósága izgatja, a gondolatok nem nyitják ki a célok ajtaját. Gertrude Stein, az amerikai irónő, az első világháborút követő amerikai írói nemzedéket »lost generation«-nak (elvé-

szett nemzedéknek) nevezte. Vagy egy esztendővel azelőtt »After the lost generation« (Az elveszett nemzedék után) címmel az újabb regényírókkal foglalkozó kötet jelent meg, amelynek írója, John W. Aldridge, kijelenti, hogy az illúzió-mentes írók túlnőttek a Hemingway-generáción, amelynek szabad szája megdöbbenetette az erkölcsprédikátorokat; ezek az írók nem akarnak megdöbbeneni senkit, mert az élet önmagában véve éppen eléggé megdöbbenő. A nyers valóság elmondására törekednek. Megjegyzendő, hogy a háborús tárgykörön kívül, amelyből hiányzik a hagyományos hősiesség méltósága, az egyéni élet rendellenességeit ábrázolják; a homoszexualitás egyik témájuk. Bátran hozzányulnak az antiszemitizmus és a néger kérdés körságához, s ha nem is mindig bölcsen, de javítani-vágyó megokolással bonyolítják le a történetet. A két világháború közti időszakban egy Richard Wright nevű néger író tűnt fel; a néger Dreisernek nevezték. A néger kérdés megoldása lassú menetű ugyan, de már sokkal kevesebb az előítélet a yankee-amerikaiak körében, mint akár tíz esztendővel azelőtt is. Olyan a világ, hogy a tényektől a sikeresen önzők sem fordíthatják el fejüket, s nem kell lélekfűvárnak lenni annak a megállapításához, hogy az amerikai társadalom fejlődésében ezt a kérdést a jóhiszemű emberi természetnek megfelelően megoldják előbb-utóbb.

Amint említettem, az amerikai színdarabírók nem tekinthettek olyan színvonalas hagyományra, mint a regény- és novellaírók. A tizenkilencedik század amerikai színpadán a bohózat vagy a rémdráma érvényesült; ez a »szellem« jellemzi ma is Hollywoodot, de gyakori ostobasága ellenére sokkal furfangosabb módon. Olykor a hollywoodi film is ígér vagy ad művészi teljesítményt. A voltaképpeni amerikai színműírás Eugene O'Neill darabjaival kezdődött, aki Strindberg és Wedekind hatása alatt, de saját lelki alkatahoz s ízléséhez következetesen, megteremtette az amerikai expresszionista drámát. Elmer Rice, William Saroyan, Thornton Wilder, Clifford Odets, Maxwell Anderson, s más írók — hol kisebb, hol nagyobb tehetséggel — meghódították a newyorki Broadwayt, amely központja a jó színműíróknak épúgy, mint a színdarabírás panamistáinak. Tennessee Williams színdarabjai a neuraszténia dramatizált töredékei; hangjuk csiszolt, kompozíciójuk kissé széteső, hangulatuk az idegesség és érzelgősség változata. Nagy sikere volt Arthur Miller »Death of a salesman« (Egy ügynök halála) című darabjának, amelynek hatásos színpadi jelenetei elvitathatatlanok. Az üzleti sallangoktól elbódult hőse a darabnak példája annak az amerikai embertípusnak, amelyben erős a felelősségtudat családjával szemben, de értékelmélete a szentimentalizmuson kívül — csak az anyagi siker. Hanghordozása az ügynöké; lelke a szerencsétlen emberé. A darab társadalmi kritikája a kapitalizmus ellen irányul.

IV.

Az elmúlt esztendők egyik sokat vitatott szellemi mozgalma a kritika céljának és hatásának problémájával függ össze. A tizenkilencedik század amerikai kritikusai, akik közül erkölcsi szándékaikban és irodalmi integritásukban főként Emersont és Lowellt kell említeni, s esztétikai szándékaikban Poet, a szellem tisztaságát hangoztatták világnézetük alapján. De a kritika fontosságának tisztázása sosem érdekelte az amerikai *h o m o s c r i p t o r*-t annyira, mint az elmúlt három évtizedben. A huszadik század elején, Benedetto Croce hallgatva, az intuición és kifejezés terminológiájával dolgoztak az amerikai kritikusok, akik közül Joel

Elias Spingarn említendő. Később Nietzsche hatása jelentkezett H. L. Mencken írásaiban; majd a kritikai realizmus hívei szólaltak meg Van Wyck Brooks és Randolph Bourne tanulmányaiban. Marxi szempontok befolyásolták Waldo Frankot, Lewis Mumford pedig a »Geistesgeschichte« amerikai írója, bár a maga hangján s véleményével. Bernard de Voto és Howard Mumford Jones, alighanem a híres Viktorianus kritikusnak, Matthew Arnoldnak hatása alatt, a kultúra nevelő szempontjait helyezték egy színvonalra a kritika kötelességével. Erősen kihangsúlyozzák az amerikanizmust irodalmi viszonylatban. Van Wyck Brooks, aki fiatal éveiben szocialista volt, ugyancsak ezt a szempontot tette magáévá. S itt említendő T. S. Eliot, aki az ironia és bűnbánat sajátos vegyülete. Rendkívül lelkiismeretes író; *man of letters*, az irodalmi szellem embere. Kritikai írásaival új tekintéllyel ruházta fel a régi angol metafizikai költőket, például John Donne-t, s amellett programszerűen hangoztatja a tradíciók szükségességét a tradíciókat tagadó modern időkben. Kritikai-filológiai szemszögletről érdekes a »semantics« mozgalom, amelynek lényege a szavak és tárgyak közti viszony tisztázása. Ennek a nyelvi mozgalomnak megindítója Alfred Korzybski, egy lengyel tudós, aki amerikai polgár lett; C. K. Ogden és I. A. Richards, angol irodalomtörténészek és nyelvészek s Kenneth Burke, amerikai filozófus és nyelv-tudós (az utóbbi baloldali hajlamú) szintén sokat írtak erről a kérdéstről.

De a kritikai fogalmakon való rágódás elsősorban a »New Criticism« (Új kritika) nevű mozgalom sajátossága. Ebbe a mozgalomba tartoznak John Crowe Ransom, Cleanth Brooks, R. P. Blackmur, Austin Warren, Theodore Spencer, Morton D. Zabel, Lionel Trilling s mások. A legtöbben egyetemi vagy college-tanárok. Noha nem lehet közös nevezőre hozni elméletüket, egyben hasonlítanak egymásra; az *explication de texte* elvét vallják, a műalkotást, mint olyat, elemezik. Sajnos, bírálói érzékenységük sokszor úntató; újat alig mondanak, s amit mondanak, az új amerikai viszonylatban. Sokra értékeli Henry Jamest, az angol polgárrá vált kitűnő lélektani regényíró, aki Flaubert s egyéb tizenkilencedik századbeli nyugateurópai írókat ismertetett meg az amerikai olvasókkal. Az »új kritika« légkörébe tartozik Robert Penn Warren, aki az amerikai talajban gyökeredző regényeivel is elismerést szerzett. Az »új kritikát« megelőzően egy »új humanizmus« jelentkezett Amerika szellemi földjén. Irving Babbitt és Paul Elmer More szolgálták ezt az irányt, amelyet a puritan hagyományok intellektuális változatának lehetne nevezni. Lényege a romantizmus elvetése. Ma már alig kerülnek szóba. Szellemi frissesség szempontjából Amerika egyik legérdekesebb kritikusa Edmund Wilson. Nemcsak bírál, de írni is tud.

V.

A mai amerikai irodalom rövid összefoglalásából természetesen kénytelen voltam kirekeszteni egy csomó nevet s a nevekkal kapcsolatos irodalmi, politikai és szociológiai vonatkozásokat. Szerettem volna pár költőt idézni, ám így a tanulmány túlságosan kinyúlt volna. Amerika megtanítja az embert arra, hogy ne szenvedjen tériszonyban; viszont az ilyen kötött terjedelmű írás kiköveteli az amerikai terek megszőkítését. Egy bizonyos: az amerikai élet üteme s irodalma gyökerei és felszíne között olyan szervi kapocs van, amely — ha nem volna — megsemmisítené a teremtő szellem hivatásának felelősségét s olcsó játékká süllyesztené. Az

amerikai élet zajos; ilyen az amerikai irodalom is. Az amerikai társadalom az emberiség eddig legeredményesebb kísérletezése a demokráciával a szabad verseny világában; az amerikai irodalomban is sok a demokratikus elem. Ahol temérdek az ember, ott gyakori a magányosság is; az amerikai irodalom egyik tulajdonsága a lélek magányosságának ábrázolása. Ugyanakkor, ahol sok az ember, ott a gúny szinte szükségessé válik, mint az egyén védelme a tömeg-ágálással szemben; az amerikai irodalom szatirától áthatott megnyilatkozása az értelmi fölénynek, tisztességnek vagy hivalkodásnak. Ahol a civilizáció heterogén jellegű s még mindig a kialakulás jelenségeit mutatja, ott az irodalom is tükrözi ennek a sokféleségnek. Az amerikai irodalom idealizmusa és cinizmusa épp annyira vetülete a Zeitgeist-nek, mint a kimondott amerikai környezetnek; épp annyira hangja a mai ember egyetemes feladatainak, mint az amerikai polgár (s a szót nem használom az osztálykülönbség értelmében) helyi vagy nemzeti kötelezettségeinek. Az autók hazájában zárt hintók alig vannak, de vannak zárt lelkek; s a gépek hazájában vannak, akik gyalognak vagy szárnyalnak, s az utóbbiak nem éppen repülőgépen. Az amerikai irodalomban is számos a gyalogos, de néhányan szárnyalnak s azokról feltételezhető, hogy átrepülnek a mai kort az építő tartalmú jövő irányában.

Cleveland, Ohio, U. S. A.

Izakov Gyorgye rajza: Aknázó (az új ifjúsági vasútvonalról)